

Maciej Janik
(Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. jako przedmiot kształcenia studentów historii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Auxiliary sciences of history of the 19th and 20th centuries as a subject of education of history students Jan Długosz Academy in Częstochowa

Key words: auxiliary sciences of history, Jan Długosz Academy in Częstochowa, learning programs, Poland, higher education

Abstract: The article describes in detail the elements of didactics of the auxiliary sciences of history of the 19th and 20th centuries in the Jan Długosz Academy in Częstochowa: teaching subjects, literature and learning programs. The author starts from the presentation of the specifics of the teaching subjects and then through the conceptual assumptions and forms and realities of the work comes to the content of the program and their implementation. The author sees the goal of the presented program as a show of selected auxiliary sciences of history of the 19th and 20th centuries, so that the student can become an active historian, open to regional sources.

Вспомогательные исторические науки XIX и XX веков как предмет обучения студентов истории Академии Яна Длугоша в Ченстохове

Ключевые слова: вспомогательные исторические дисциплины, Академия Яна Длугоша, Ченстохова, программа преподавания, Польша, высшее образование

Резюме: В статье подробно описываются элементы дидактики вспомогательных дисциплин истории XIX и XX веков на Академии Яна Длугоша в Ченстохове: предметы, литературу и программы преподавания. Автор начинает с представления особенности предмета преподавания а потом через концептуальные рамки и формы а также реалии работы приходит к содержанию программных мероприятий и их реализации. Цель программы Автор усматривает в обучении избранных вспомогательных исторических дисциплин XIX и XX веков, чтобы ученик мог стать активным историком, открытым для региональных источников.

1. Specyfika przedmiotu i propozycja ujęcia jego zasobu przedmiotowego

Znajomość źródeł i umiejętność ich krytyki to elementarne składniki kondycji zawodowej historyka. Stąd wypływa konieczność wprowadzania w te przestrzenie poznawcze tych wszystkich, którzy pragną osiąść związane z nimi sprawności profesjonalne. W zakresie dyscyplin dających poznać źródło historyczne, w dotychczasowej tradycji dydaktycznej studiów historycznych, ustaliła się przewaga nauk pomocniczych historii starożytnej i średniowiecznej. Z nimi też wiązały się: stopniowo rozwijana refleksja metodyczna i metodologiczna, propozycje kanonu przedmiotowego tych nauk, wskazania zasobu treści studiowanych oraz cenne dla studentów historii kompendia podręcznikowe¹. W zestawieniu z tym dorobkiem znacznie skromniej wypadają nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku². A przecież już od kilkudziesięciu lat zauważa się pilną potrzebę zajęcia się „źródłami nowszymi”³. Cieszą się one też rosnącą popularnością w tych działaniach poznawczych studentów, które owocują pracami licencjackimi i magisterskimi.

Gwałtowny przyrost różnorodnych źródeł dokumentujących czasy nowsze czynił przede wszystkim niezbędnym zabieg sensownego doboru dyscyplin oferujących narzędzia ich poznania. Od razu zauważmy, że stosowane wobec wielu tych dyscyplin pojęcie nauki, wydaje się być terminologicznym nadużyciem lub przynajmniej obciążone jest cechą pewnej umowności. Świadomy tej okoliczności nie podejmuję w prezentowanym artykule rozważań na temat tego, która ze wskazywanych dyscyplin jest nauką, a która metodą lub tylko techniką postępowania badawczego. To sprawa wymagająca odrębnej analizy. Posługując się w sposób dość umowny pojęciem „nauk pomocniczych XIX i XX w.”, dostrzegam natomiast potrzebę, skierowanej ku dydaktyce, kategoryzacji tych dyscyplin, które ujawniły się w pracach badawczych historyków czasów nowszych. Zainicjowane dotąd dążenia kategoryzacyjne w tym zakresie Ireneusz Ichnatowicz podzielił niegdyś na dwie grupy:

1. „[...] te, które za podstawę przyjmują ogólną klasyfikację nauk, a więc teoretyczny punkt odniesienia”;
2. „[...] te, które podstawę określenia zakresu i zadań pomocniczych historii upatrują w potrzebach praktycznych”, które wynikają „z tematów podejmowanych przez badaczy i z cech podstawy źródłowej”⁴.

W pierwszej w naszym kraju próbie opracowania zasobu treściowego ćwiczeń z nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej, skrypcie Kazimierza Bobowskiego, Krzysztofa Burskiego i Bronisława Turonia, znajdujemy kategoryzację tych dyscyplin

¹ W. Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, wyd. 3, Kraków 1946; A. Gieysztor, *Zarys nauk pomocniczych historii*, wyd. 3, Warszawa 1948; St. Pańków, Z. Perzanowski, *Nauki pomocnicze historii wraz z archiwistyką i archiwoznawstwem*, Kraków 1957; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983

² Bardzo wiele uwagi kondycji tych dyscyplin poświęcił I. Ichnatowicz. Szczególnie istotne są jego refleksje zawarte w pracach: *Dorobek nauk pomocniczych historii XIX-XX wieku w świetle nowych potrzeb*, „Studia Źródłoznawcze”, t. VIII, 1963, s. 1-14; *Źródła do historii XIX-XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. XIX, 1974, s. 1-13; *Wpływ nowszych źródeł na kształtowanie się metod badawczych historii*, [w:] *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, cz. 1, sekcje I-IV, Katowice 1979, 83-90; *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990, s. 5-19. Por. również fragment *Miejsce nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej w warsztacie badawczym historyka*, [w:] Z. Wojtasik, *Nauki pomocnicze historii najnowszej. Źródłoznawstwo. Źródła narracyjne*, część I: *Pamiętnik, tekst literacki*, Poznań 2003, s. 33-47.

³ A. Gieysztor, I. Ichnatowicz, *Miejsce nauk historycznych w uniwersyteckim studium historycznym*, [w:] *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii*, t. 1, Katowice 1972, s. 31.

⁴ I. Ichnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, dz. cyt., s. 8.

odwołującą się raczej do tej drugiej grupy klasyfikacyjnej (tbl.1)⁵. Przedstawiony przez autorów *Encyklopedii nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej* podział nie został oparty na jednolitym kryterium. Raz jego pozycje generowane są przy użyciu dyscypliny badawczej - np. neografia, chronologia, numizmatyka, metrologia, prasoznawstwo, innym razem przy użyciu kryterium źródła - np. źródła pochodzenia mechanicznego, ordery, innym razem jeszcze, przy zastosowaniu kryterium instytucji przechowującej źródła - archiwum, biblioteka, muzeum. W tym ostatnim przypadku charakterystyczne jest to, że tam, gdzie moglibyśmy spodziewać się opisu specyficznych metod właściwych dla np. archiwistyki i muzealnictwa, otrzymujemy elementy wiedzy o archiwach i muzeach w ujęciu historycznym. Autorzy skryptu zauważają pewną łączność niektórych wyodrębnionych przez siebie pozycji z naukami pomocniczymi historii średniowiecza. Stwierdzają bowiem: „Z grupy średniowiecznych nauk pomocniczych pewne znaczenie dla badań historycznych XIX i XX w. zachowały chronologia, metrologia i numizmatyka”⁶. Rozumiemy, że chodzi tutaj o te treści wymienionych dyscyplin, które występując od średniowiecza do końca XVIII w., zachowały także pewną żywotność w wiekach XIX i XX.

Tb1. 1.

<p>K. Bobowski, K. Turski, B. Turoń, <i>Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej</i>, Wrocław 1976</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Neografia 2. Chronologia 3. Numizmatyka. Medalierstwo. Ordery 4. Metrologia 5. Źródłoznawstwo 6. Źródła pochodzenia mechanicznego, Metody reprograficzne 7. Archiwistyka 8. Druk. Książka. Biblioteki 9. Muzealnictwo <ul style="list-style-type: none"> • [Zasady publikacji źródeł historycznych XIX i XX w.]

Bardziej konsekwentne stanowisko obrał w swoich zabiegach klasyfikacyjnych Ireneusz Ihnatowicz. W swoim ujęciu nauk pomocniczych historii XIX i XX wieku z 1990 r. stwierdzał jednoznacznie: „Układ skryptu powtarza więc jedną z możliwych klasyfikacji źródeł historycznych bez zamiaru rozważań teoretycznych na ten temat, **po-grupowanych „technicznie” wedle miejsc przechowywania źródeł** (podkreślenie - M. J.), one to bowiem w dużym stopniu decydują o sposobach prowadzenia poszukiwań”⁷. W rezultacie przyjęcia takiego stanowiska otrzymaliśmy podział wskazany w tablicy 2⁸.

⁵ K. Bobowski, K. Turski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976, s. 3.

⁶ Tamże, s. 9.

⁷ I. Ihnatowicz, *Nauki pomocnicze historii ...*, dz. cyt., Warszawa 1990, s. 9.

⁸ W tym zestawieniu przedmiotowym Ihnatowicz, po charakterystyce źródeł archiwalnych i bibliotecznych, proponuje także *Edytorstwo źródeł archiwalnych i bibliotecznych*, tamże, s. 168-173.

Tbl. 2.

I. Ihnatowicz, <i>Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku</i> , Warszawa 1990		
I. Źródła archiwalne	1. Pismo	
	2. Szyfry	
	3. Dokumentacja aktowa (pisana), foto- i fonograficzna	
	4. Miary	Dokumentacja urzędowa Dokumentacja gospodarcza Dokumentacja foto- i fonograficzna Miary długości, powierzchni, pojemności i masy Miary czasu
	5. Archiwistyka	Historia dyscypliny Współczesna teoria i metodyka Historia archiwów polskich Przepisy prawne
II. Źródła biblioteczne	1. Rękopis biblioteczny 2. Druk 3. Cenzura 4. Prasa 5. Tekst literacki 6. Biblioteki 7. Przepisy prawne	
III. Muzea i źródła muzealne		
IV. Źródła <i>in situ</i>	1. Rzeczy 2. Świadomość ludzka – źródła wywołane	

Dla zabiegów klasyfikacyjnych skierowanym ku naukom pomocniczym historii nowożytnej i najnowszej duże znaczenie mają systematyki przyjmowane w obrębie nauk pomocniczych historii średniowiecza. Przypomnijmy koncepcyjne jądro dwóch z nich: systematykę Brygidy Kürbis (tbl. 3)⁹ oraz związaną z nią – systematykę Józefa Szymańskiego (tbl.3)¹⁰. Te ostatnie klasyfikacje są dla nas o tyle ważne, że zawierają dyscypliny, które odnosząc się do wieków wcześniejszych, znaleźć mogą sensowną kontynuację w odniesieniu do XIX i XX wieku. Tak jest z większością pozycji kanonu nauk w wersji, przyjętej niegdyś przez Józefa Szymańskiego.

⁹ B. Kürbis, *Nauki pomocnicze w wykładzie uniwersyteckim*, [w:] *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii*, t. 1, Aneks, Katowice 1973, s. 22-32.

¹⁰ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 2, Warszawa 1976.

Tbl. 3.

Brygida Kürbis (1972)	Józef Szymański (1976)
1. Nauki dotyczące źródeł objaśniających elementy procesu historycznego (genealogia, demografia historyczna, socjografia, geografia historyczna, chronologia)	1. Człowiek – czas - miejsce (genealogia, chronologia, metrologia, geografia historyczna)
2. Nauki dotyczące źródeł ujawniających wytwory pisma (paleografia, kodykologia, dyplomatyka, archiwistyka)	2. Język i pismo (metody językoznawcze i rozwój języków, metody historyczno-literackie, paleografia, bibliologia historyczna, dyplomatyka, nauka o archiwach)
3. Nauki skierowane na analizę źródeł objaśniających język i kulturę literacką (dyscypliny i metody językoznawcze oraz historyczno-literackie)	3. Przedmioty i wizerunki (nauka o znakach władzy i prawa, numizmatyka, sfragistyka, heraldyka)
4. Nauki zajmujące się źródłami kultury materialnej czyli zabytki materialnymi (ikonografia, kostiumologia, dyscypliny badające dawne techniki)	4. Edytorstwo historyczne
5. Nauki badające źródła związane z przedmiotami i wizerunkami symbolicznymi (archeologia prawnicza, heraldyka, numizmatyka, sfragistyka)	

Te zależności trzeba sobie uświadomić, gdyż kurs NPH XIX i XX w. powinien niejako wyrastać z poprzedzającego go kursu NPH średniowiecza i epoki nowożytnej. Jeśli tak się stanie, to dopełnimy pożądaną w dydaktyce zasady systematyczności i systemowości nauczania. Studenci zostaną obdarzeni możliwością zaznajomienia się z formami, metodami, źródłami stanowiącymi rodzaj kontynuacji tego, co poznali wcześniej. Jednocześnie zyskają możliwość zastanowienia się nad nowymi właściwościami form źródeł znanych im wcześniej, a teraz w związku z tym wymagających innych sposobów badania. Egzemplifikując ten problem I. Ichnatowicz odwołał się do przykładu epigrafiki. Stwierdził (1979): „Od dawna w warsztacie historyka znane źródła epigraficzne przybrały w XIX i XX w. inny zupełnie charakter: stały się masowe, zmienił się zakres informacji w nich zawartych, zmieniła się ich struktura i funkcja społeczna. Dawny sposób ich wykorzystywania stał się prawie całkowicie nieaktualny”¹¹.

Zestawienie zawarte w tablicy 4 uświadamia dyscyplinarne związki między naukami pomocniczymi różnych epok historycznych. Józef Szymański, z właściwą sobie mocą stwierdził w II wydaniu swojego podręcznika (1976), „że o tzw. naukach pomocniczych historii nowożytnej i współczesnej można mówić tylko wówczas, gdy zajmują się one gatunkami źródeł nieznanych wcześniej”¹². Tak byłoby, gdybyśmy posłużyli się radykalnie zastosowanym kryterium genezy danej nauki łączonej ze specyfiką rozpatrywanych przez nią źródeł.

¹¹ I. Ichnatowicz, *Wpływ nowszych źródeł na kształtowanie się metod badawczych historii*, dz. cyt. s. 89.

¹² J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii. Od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1976, s. 8.

Tbl. 4.

do XVIII w.	XIX i XX w.
chronologia historyczna dyplomatyka	chronologia i kalendariografia współczesna dokumentacja urzędowa i gospodarcza XIX i XX w. (tu także systemy uwierzytelniania dokumentów)
paleografia epigrafika	neografia polska i rosyjska, kryptografia epigrafika XIX i XX w. (od napisu nagrobnego, poprzez przekazy na dawnych szyldach, do form współczesnej reklamy i graffiti)
genealogia	dokumentacja metrykalna XIX i XX w.
geografia historyczna heraldyka	elementy geografii historycznej XIX i XX w. heraldyka XIX i XX w.
metrologia historyczna numizmatyka	metrologia XIX i XX w. numizmatyka XIX i XX w.
bibliologia historyczna prasoznawstwo	bibliologia XIX i XX w. prasoznawstwo XIX i XX w.
archeologia prawnicza	archeologia prawnicza XIX i XX w.

Per analogiam jednak, epigrafika posiadająca ugruntowaną pozycję jako nauka pomocnicza historii starożytnej, nie mogłaby być nazwana w ten sposób w odniesieniu do średniowiecza i czasów nowszych, a przecież i w tych zakresach chronologicznych jest używana. Ostatecznie zatem kanon nauk pomocniczych historii przydatnych w badaniu XIX i XX wieku, tworzony byłby zatem zarówno przez dyscypliny aktywne badawczo dla wieków wcześniejszych jak i dyscypliny nowe, zawdzięczające swoją odrębność specyficie źródłom lub specyficie metod, które pojawiły się w XIX i XX wieku. Pierwsze z dyscyplin przypomnieliśmy w podanym zestawieniu. Drugie to np.: historia oralna, historia fotografii, filmoznawstwo, historia fonografii, kartofilia, historia komunikacji cyfrowej, historia reklamy.

Tak więc, rozważywszy wskazane wyżej problemy uznać należy, że dyscypliną pomocniczą historii XIX i XX w. może być każdy rodzaj systematycznie rozwijanego znawstwa skierowanego ku wyodrębnionej kategorii źródeł wymienionych wieków. Zdarzają się rodzaje tego znawstwa zakorzenione na zasadzie *ex continuatio* w dyscyplinach uprawianych w odniesieniu do epok wcześniejszych. Takie przypadki są, jak widzieliśmy, całkiem częste. Przy ogromnej różnorodności źródeł historii najnowszej, znacznie częściej jednak będą to dyscypliny rozwijające się *ab initio* i odwołujące się do bardzo licznych kategorii rzeczywistości XIX i XX w. Ustalenie kanonu nauk pomocniczych historii XIX i XX w. wydaje się w tych warunkach zadaniem albo zbyt arbitralnym, albo niewykonalnym, albo jałowym, albo tym wszystkim jednocześnie. Realia dydaktyczne przedmiotu wymagają jednak jego sensownego wyboru i zrozumiałego dla studentów podziału na jednostki dydaktyczne, uzasadniające temat ogólny zajęć. Ów wybór może opierać się na różnych kryteriach. Zbysław Wojtasik uznał np., iż powinien wydobyć te kategorie źródłowe, które są często wykorzystywane w dociekaniach źródłowych, sprzyjają analizom krytycznym funkcjonalnym wydawniczo i prawnie a także rozwijającym refleksję metodyczną¹³. Ostatecznie autor tej propozycji

¹³ Z. Wojtasik, dz. cyt., s. 14.

skupia się jedynie (i aż) na źródłoznawstwie przekazów takich jak pamiętnik i tekst literacki.

Moje doświadczenia w zakresie dydaktyki nauk pomocniczych historii XIX i XX wieku zdają się wskazywać, iż studentowi należy uświadomić naturę źródłową i przypisane jej metody krytyczne w odniesieniu do różnych grup źródeł. Powinny być to analityczne zbliżenia do najbardziej wpływowych źródeł ostatnich stuleci, tak aby adepci nauki historycznej stali się w miarę efektywnymi badaczami wybranego przedziału dziejów. Zbliżenia te powinny jednocześnie obejmować te źródła i dyscypliny badawcze, które na zasadzie *pars pro toto*, stwarzałyby fundament dla podjęcia w przyszłości dociekań związanych ze źródłami pozostającymi z nimi w sytuacji pewnej koligacji typologicznej. Nie ukrywam też, że pewną rolę w konstruowaniu owych zbliżeń odegrały własne doświadczenia badawcze piszącego te słowa. To naturalne, że stanowią one czynnik wzmacniający autorytet prowadzącego zajęcia, sprzyjający jego zaangażowaniu dydaktycznemu, pozwalający skupić na treściach i metodach najlepiej sprawdzonych.

Ostatecznie w zaproponowanym wyborze kierowałem się następującymi założeniami:

1. Niemożność pełnej ekspozycji dyscyplin stanowiących obudowę badawczą dla rzeczywistości źródłowej XIX i XX w., połączona z przyjęciem tradycji jako pola aktywacji tych dyscyplin, czyni niezbędnym ogólne uświadomienie studentom właściwości poszczególnych pasm tradycji jako determinant postawy krytycznej badacza. Niezbędna jest zawsze na wstępie ogólna refleksja poświęcona stanowisku historyka wobec oralności, wizualności, piśmienności i „rzeczowości” badanego świata źródeł.
2. Głównym czynnikiem aktywującym daną naukę i jej miejsce w cyklu zajęć jest źródło i jego miejsce w systemie tradycji społecznej. Jeśli zatem przyznaliśmy tradycji oralnej pozycję wyjściową w całym cyklu, a w niej tej tradycji formom tak elementarnym jak mikrotoponimy, to siłą rzeczy, pierwszą dyscypliną pomocniczą do której zbliżam studentów w trakcie zajęć jest mikrotoponomastyka. Później zaś historia oralna, następnie dla tradycji historia fotografii i filmoznawstwo, dla tradycji piśmienniczej neografia i krytyka źródeł narracyjnych, dla tradycji rzeczowej zaś muzeologia.
3. Istotną rolę w doborze poszczególnych dyscyplin dla naszego kanonu zajęciowego odgrywa czynnik „wagi kulturowo-informacyjnej” danego źródła i związanej z nim nauki pomocniczej. Stąd właśnie pozycja w tym zestawie prasoznawstwa, historii fotografii czy też bibliologii. Stąd też pośród nauk służących analizie źródeł pisanych bardziej wyraziście zaznaczam krytykę źródeł narracyjnych, archiwistykę, neografię i epigrafikę polską, prasoznawstwo, wzmiankuję natomiast – na marginesie zajęć - kryptografię.
4. Nie bez znaczenia dla zrealizowanego wyboru okazały się pewne konteksty współczesne prowadzonych zajęć. Popularność rekonstrukcji historycznych powoduje na przykład, że większą niż kiedykolwiek popularnością wśród studentów cieszy się kostiumologia. Związane jest z nią także wydawnictwo monograficzne¹⁴. Dodatkowo w polu koligacji przedmiotowych kostiumolo-

¹⁴ A. Sieradzka, *Kostiumologia jako nauka pomocnicza historii*, Warszawa 2013.

gii uświadomić możemy studentom istnienie takich dyscyplin jak falerystyka, bronioznawstwo, munduroznawstwo.

5. W obrębie każdego z opisywanych pasm tradycji związane z nimi źródła jedne dyscypliny aktywują częściej, inne rzadziej. Uznając znaczenie tego sygnału, przyznałem w mojej propozycji zajęciowej pewnym dyscyplinom rolę wiodącą¹⁵. Są to, dla tradycji oralnej: toponomastyka¹⁶ i historia oralna¹⁷, dla tradycji wizualnej: historia fotografii¹⁸ i filmoznawstwo¹⁹, dla tradycji piśmienniczej: neografia²⁰ i krytyka źródeł narracyjnych²¹, archiwistyka²², epigrafika XIX i XX w.,²³ prasoznawstwo²⁴, dla tradycji rzeczowej: muzeologia²⁵, kostiumologia²⁶ i archeologia prawa²⁷ (zob. tbl. 5, dyscypliny zaznaczone pogrubionym drukiem).

Tbl. 5

Pasmo tradycji	Wykorzystywane dyscypliny
1. Tradycja oralna	toponomastyka, historia oralna, folklorystyka, historia fonografii, geografia historyczna, socjologia literatury
2. Tradycja wizualna	historia fotografii, filmoznawstwo, heraldyka, ikonografia, historia sztuki, historia reklamy, kartofilia

¹⁵ Szczęśliwie dla praktyki dydaktycznej w obrębie charakteryzowanego przedmiotu są to dyscypliny, które doczekały się już w Polsce opracowań monograficznych i licznych opracowań szczegółowych. Zob. przyp. 16-27.

¹⁶ K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967; H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988.

¹⁷ I. Lewandowska, *Historia wobec metody oral history. Przegląd polskiej literatury naukowej*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świgoń, Olsztyn 2009, s. 127–138. Dobrym wprowadzeniem do metod *oral history*, także w wymiarze regionalnym, mogą być prace też: *Wywiad jako technika zdobywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości” 2004, T. 5, s. 279–299; *Źródła oralne w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych i w edukacji historycznej*, [w:] *III Toruńskie Spotkania Dydaktyczne: Źródła w edukacji historycznej*, pod redakcją S. Roszaka, M. Strzeleckiej, A. Wieczorek, Toruń 2006, s. 155–161;

¹⁸ I. Plazewski, *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982.

¹⁹ M. Hendrykowski, *Film jako źródło historyczne*, Poznań 2000; P. Witek, *Kultura, film, historia. Metodologiczne problemy doświadczenia audiowizualnego*, Lublin 2005.

²⁰ K. Górski, *Neografia gotycka: podręcznik pisma neogotyckiego XVI-XX w.*, wyd. 2, Toruń 1973; M. Gajda, *ABC neografii ruskiej*, Piotrków Trybunalski 2013; J. Madej, *Elementarze: ich dzieje, rola i stan współczesny*, 1946.

²¹ Z. Wojtkowiak, *Nauki pomocnicze historii najnowszej, źródloznawstwo, źródła narracyjne*, cz. I: *Pamiętnik i tekst literacki*, Poznań 2001.

²² *Archiwa warsztatem pracy historyka*, pod red. A. Tomczaka, t. I-II, Toruń 1972; W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących*, Toruń 2014, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/2191>.

²³ A. Biernat, *Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego*, Wrocław-Warszawa 1987.

²⁴ B. Krzywoblocka, *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, z. 3; J. Łojek, J. Myśliński, W. Władysław, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988; *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, t. 1-3, Warszawa 1969-1971.

²⁵ D. Folga-Januszewska, *Muzealnictwo, muzeologia, muzeografia*, „Muzealnictwo”, 47, Warszawa 2006, s. 11-15; W. Gluziński, *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980; K. Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006.

²⁶ A. Sieradzka, dz. cyt.

²⁷ W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań 1982.

3. Tradycja piśmiennicza	<i>neografia polska, krytyka źródeł narracyjnych (pamiętniki), archiwistyka, epigrafika XIX i XX w., prasoznawstwo, bibliologia, epistolografia, genealogia, metrologia, socjologia literatury, kryptografia, historia administracji, historia notariatu, historia reklamy, historia sztuki, historia druku</i>
4. Tradycja rzeczowa	<i>muzeologia, kostiumologia, archeologia prawa, numizmatyka, falerystyka, historia sztuki, historia kolekcjonerstwa, historia architektury</i>

2. Główne założenia koncepcyjne zajęć

Głównym elementem ujawniającym źródła w określonym segmencie klasyfikacyjnym jest tradycja, pojmowana na sposób określony niegdyś przez Jerzego Szackiego. Jak pamiętamy wyodrębnił on tradycję w rozumieniu czynnościowym (transmisję), przedmiotowym (jako dziedzictwo) i podmiotowym²⁸. Najbardziej przydatna jest dla nas ta druga kategoria, aczkolwiek tak do pierwszej, jak i do trzeciej, w trakcie tych zajęć się zbliżamy. Wyróżniliśmy cztery pasma tradycji: oralną, piśmienniczą, wizualną i rzeczową.

Skąd to rozwiązanie, które przy pierwszym oglądzie prezentowanej koncepcji zajęć, może budzić wątpliwości:

- a/ z przekonania, że wymienione pasma tradycji stanowią dla nas naturalne, zauważalne środowisko życia. Proponowany łańcuch sukcesyjny form tradycji rozwija się od najprostszych form oralnych, poprzez przekazy wizualne, aż do skomplikowanych form tradycji piśmienniczej i rzeczowej.
- b/ z przeświadczenia, opartego na doświadczeniu własnym mówiącego te słowa, że związana właśnie z tradycją kategoryzacja spuścizny źródłowej interesującej historyka, pozwala najlepiej odsłonić właściwości regionalnego zasobu źródłowego²⁹;
- c/ z pewności, że przyswojenie młodemu historykowi wiedzy i umiejętności związanych z badaniem regionalnego zasobu źródłowego w oparciu o instrumentarium nauk pomocniczych historii XIX i XX wieku, pozwoli uczynić z niego czynnego poznawczo badacza lokalnej rzeczywistości historycznej;
- d/ z uwarunkowań środowiskowych studiów historycznych w AJD, wybieranych przez młodzież w dużym stopniu w trakcie studiów i po studiach związanych z lokalnością wsi i małego miasteczka. W okresie studiów wykorzystanie w zajęciach źródeł regionalnego zasobu źródłowego, stwarza studentom - pozbawionym możliwości pracy w dużym archiwum, bibliotece czy muzeum - szansę przeżycia autopsyjnego doświadczenia badawczego. Po studiach daje przygotowanie do kontynuowania tych doświadczeń.
- e/ z odczucia, być może subiektywnego i zbyt optymistycznego, klarowności zaproponowanego rozwiązania dydaktycznego.

²⁸ J. Szacki, *Tradycja. Przegląd problematyki*. Warszawa 1971, s. 98, 124.

²⁹ Rozumieć go można jako „zbiór wszystkich źródeł historycznych aktualnie zlokalizowanych w danym regionie (*in situ*), posiadanych przez osoby prywatne oraz instytucje uprawnione do gromadzenia i opracowywania źródeł) lub związanych z nim w przeszłości pod względem proveniencji, treści lub okresowej lokalizacji”. Szerzej pojęcie to analizuje w pracy *Historyk i region*, (w:) *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, pod. red. M. Cetwińskiego i A. Czajkowskiej, Częstochowa 2012, s. 339-373.

W propozycji, którą prezentuję, to źródło jest tym co aktywuje użycie danej metody lub dyscypliny badawczej. Kolejność pojawiania się pewnych dyscyplin badawczych nie wynika zatem z jakiegoś sztywnego, obejmującego je schematu kategoryzacyjnego, a z potrzeby zastosowania w obudowie badawczej danego źródła. To prawda, że w tej sytuacji pierwsze wystąpią tutaj dyscypliny, które związaliśmy ze źródłami tradycji oralnej, a zatem *antroponomastyka*, *toponomastyka*, *folklorystyka*, *historia oralna*, *historia fonografii*. W trakcie zajęć studenci muszą sobie też uświadomić tradycyjne konteksty badawcze tych dyscyplin, a zatem w odniesieniu do toponomastyki > geografia historyczna, do antroponomastyki > genealogia, historii fonografii > archiwistyka (problematyka zbiorów dokumentacji mechanicznej).

Może się zdarzyć, że pewne dyscypliny badawcze postrzegane jako nauki pomocnicze historii XIX i XX w., będą się pojawiały kilkakrotnie w obudowie metodycznej zajęć, np. neografia polska, metrologia, czy też heraldyka w odniesieniu do tematyki związanej ze źródłami tradycji piśmienniczej. To zjawisko naturalne i pożądane. Takie powroty sprzyjają poszerzeniu i pogłębieniu umiejętności związanych z daną dyscypliną badawczą. W proponowanych zajęciach nacisk kładziony jest na umiejętności studentów.

3. Formy i realia pracy

W bogatym, a zatem w dość obficie wypełnionym godzinami zajęć, programie studiów historycznych, nauki pomocnicze historii XIX i XX w. otrzymują niestety dość skromne uposażenie godzinowe. Zwykle są to jedynie ćwiczenia podawane w porcji 30 godz. pozbawione wykładu, a zatem tej formy dydaktyki wyższej uczelni, która w poważnym stopniu jest nośnikiem wiedzy. Można wprawdzie z przymrużeniem oka ironizować stwierdzając, że wykład jest metodą, „dzięki której informacje z notatek wykładowcy przechodzą do notatek studentów, z pominięciem świadomości obu stron”³⁰. Jednak dla dziedzin kształtujących swój zasób treści i metod, słowo wykładowe badacza takich dziedzin, może mieć jednak duże znaczenie³¹. Tak jest właśnie w przypadku nauk pomocniczych historii XIX i XX w. Przy braku wykładu nauczyciel akademicki prowadzący ten przedmiot, zmuszony jest każdą jednostkę zajęć wyposażyć w krótkie formy informacyjne zbliżone do wykładu konwersatoryjnego, łączone z takimi formami aktywności studentów jak studium literatury przedmiotu, prezentacja, samodzielne pisemne opracowanie wybranego zagadnienia, różne formy dyskusji starannie wcześniej przygotowanej pod względem merytorycznym. W przypadku prezentowanej tutaj koncepcji zajęć owe krótkie formy informacyjne są szczególnie istotne tam, gdzie dana jednostka zajęciowa inicjuje źródła i dyscypliny badawcze wpisane w przestrzeń semantyczną określonej kategorii tradycji, np. tradycji oralnej lub tradycji wizualnej. W przypadku tej pierwszej niezbędna okazuje się syntetyczna charakterystyka oralności i piśmienności, wynikającej z tego genezy i specyfiki źródeł oraz sposobów komunikacji (zob. niżej, przykłady 1 i 2).

Ćwiczenia z nauk pomocniczych historii wcześniejszych okresów historycznych zawsze zbliżały się do formuły laboratorium. Od długiego zatem czasu posługiwano

³⁰ K. Kruszewski, *Kształcenie w szkole wyższej*, wyd. III, Warszawa 1988, s. 14.

³¹ Przypomina się tutaj historia pierwszego wydania *Encyklopedii nauk pomocniczych historii* Władysława Semkowicza, która to publikacja powstała ze studenckich notatek wykładów profesora. Zob. W. Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, opr. naukowe B. Wyrozumska, Kraków 1999, s. 7.

się tablicami paleograficznymi (paleografia), odpowiednio przygotowanymi kolekcjami pieczęci (sfragistyka), monet (numizmatyka), ilustracjami przedstawiającymi zabytki heraldyki, epigrafiki czy też ikonografii³². Niektóre z tych środków dydaktycznych, jak np. słynne tablice paleograficzne Stanisława Krzyżanowskiego, czynne są w edukacji studentów historii od stulecia³³. Relatywnie wysokie nasycenie zajęć z nauk pomocniczych środkami dydaktycznymi to wynik ich natury przedmiotowej – są to zajęcia poświęcone przede wszystkim źródłu historycznemu w jego różnych postaciach i kolicznościach. To źródło – czasem nawet w oryginale – należy studentowi w procesie dydaktycznym uprzystępnąć. Dla starszych epok historycznych owo uprzystępnienie oparte było głównie na kopiach, rekonstrukcjach, wydaniach źródłowych. W zajęciach z nauk pomocniczych historii XIX i XX w. znaczną część wykorzystywanego zasobu źródłowego można zaprezentować w formie oryginalnej, w formule przykładów zebranych przez samych studentów. Tak jest w przypadku fotografii, filmu, prasy, dokumentów obrazujących rozwój pisma w XIX i XX wieku, obiektów tradycji rzeczowej. Wielką szansą dla wzmocnienia aspektu pogłębienia zajęć są cyfrowe publikacje źródeł nowożytnych i najnowszych, w bardzo zróżnicowanym zresztą zakresie przestrzennym – począwszy od źródeł regionalnych a skończywszy na źródłach związanych z historią Europy i powszechną³⁴.

W toku zajęć studenci powinni pozyskiwać doświadczenie w wyszukiwaniu poszczególnych rodzajów źródeł w instytucjach ich przechowywania (archiwa, biblioteki, muzea) i w terenie (np. przekazy toponomastyki czy też epigrafiki) oraz kształtować kulturę źródłoznawczą kierującą ich uwagę poznawczą ku źródłom słabo rozpoznawalnym (np., współczesne graffiti lub elementy reklamy) lub mających dotąd znaczenie potencjalnych.

Aktywne poznanie wskazanych typów źródeł pociąga za sobą przyswojenie studentem podstawowych umiejętności wynikających z metod ich krytyki wypracowanych przez takie dyscypliny jak historia oralna, archiwistyka, prasoznawstwo, epigrafika, historia fotografii, muzeologia.

Prymat maksymalnej aktywności studenta podczas zajęć powinien premiować formy pracy szczególnie tej aktywności służące, a zatem maksymalnie zbliżające go do poznawanych typów źródeł oraz metod ich analizy. Uważam zatem, że formy pracy polegające głównie na sprawdzaniu wiedzy za pośrednictwem prac pisemnych,

³² W początki Uniwersytetu Warszawskiego wpisują się pracownie nauk pomocniczych historii, m.in. Gabinet Numizmatyczny, zob.: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807-1915*, pod red. S. Kieniewicz, Warszawa 1981, s. 65. Na Uniwersytecie Lwowskim pracownię pomocy naukowych (w tym zbiory sfragistyczne) dla potrzeb prowadzonych zajęć organizował przed I wojną światową Władysław Semkowicz. Zob.: A. Toczek, *Zainteresowania twórcze lwowskiego środowiska historycznego okresu autonomii galicyjskiej w zakresie nauk pomocniczych historii*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*” IX, 2011, folia 104, s. 144. Później prof. Semkowicz z powodzeniem kontynuował tę działalność na Uniwersytecie Jagiellońskim, tworząc tutaj gabinet nauk pomocniczych historii obejmujący kolekcje numizmatów, medali, rycin oraz zbiory biblioteczne.

³³ S. Krzyżanowski, *Album palaeographicum*, Kraków 1959; tenże, *Monumenta Poloniae Palaeographica*, Kraków 1907-1910; tenże *Specimina palaeographica*, Kraków 1913.

³⁴ W odniesieniu do źródeł łacińskich powstałych w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej, możliwości te omawia P. Bering, *Zasoby cyfrowe w warsztacie konserwatywnego humanisty*, „Polskie Biblioteki Cyfrowe”, 2010, s. 29-37; Problematykę digitalizacji i upowszechnienia w formie cyfrowej źródeł regionalnych, także nowszych, omawia M. Janik, *Formy prezentacji regionalnego źródła historycznego w Internecie*, [w:] *Multimedia a źródła historyczne w nauczaniu i badaniach*, red. M. Ausz, M. Szabaciuk, Lublin 2015, s. 357-392.

sprawdzianów końcowych, egzaminów końcowych są nieco ekstensywne. Po realizacji działań takich jak studium literatury przedmiotu, krótka analiza źródłowa, udział w dyskusji źródłoznawczej, student powinien podjąć próbę własnego mikrostudium badawczego. Jego wybór powinien wynikać z objawianych przez niego zainteresowań. Przykłady takich form pracy podaję niżej.

Jest rzeczą znaną, że w ćwiczeniach takich jak prezentowane, bardzo istotne jest autopsyjne doświadczenie badawcze prowadzącego. Tam, gdzie problematyce przedstawianej towarzyszy dorobek własny nauczyciela akademickiego łatwiej wydobyć i w atrakcyjnej formie przedstawić aspekty eksploracji poznawczej danego typu źródła. Ów element atrakcyjności doświadczenia własnego jest na tyle istotny, a dla studentów pozyteczny, iż nie uważam, aby metodycznie naganne było pewne przedmiotowe nachylenie ku wybranym przez prowadzącego naukom pomocniczym. Jak wskazałem, zasób przedmiotowy nauk pomocniczych historii może być bardzo bogaty, a trudno być w każdej dyscyplinie specjalistą. Dokonany wybór nie może, wszakże pomijać źródeł i dyscyplin dla XIX i XX w. najbardziej typowych i wpływowych. Pamiętajmy też o tym, że zaproponowany przez nas program zajęć musi być dość elastyczny. Grupy studentów realizujące zajęcia w poszczególnych latach różnią się przecież potencjałem intelektualnym, liczebnością, zainteresowaniami. Większa liczebność grupy sprzyjała zatem będzie większej różnorodności tematycznej wybieranych tematów projektów badawczych, lepszemu objęciu studentów zróżnicowanymi działaniami. Grupy złożone ze studentów żywo interesujących się historią XIX i XX w. będą bardziej angażowały się w realizację ćwiczeń. Studenci o osobowościach bardziej aktywnych z większą energią będą podejmowali prace wymagające samodzielności pracy oraz inicjatywności.

4. Treści programowe zajęć i ich realizacja

Ostatecznie, po przemyśleniu uwarunkowań środowiskowych realizacji przedmiotu, po rozważeniu własnych predylekcji poznawczych, po uwzględnieniu najistotniejszych cech specyfiki nauk pomocniczych historii XIX i XX w. postanowiłem zaproponować moim studentom następujący zakres tematyczny zajęć:

1). Przedmiot, specyfika i tradycje nauk pomocniczych historii XIX i XX w.; charakterystyka literatury przedmiotu, omówienie koncepcji zajęć. **2-3). Tradycja oralna** jako przedmiot badania historycznego: 2. antroponimy, toponimy, pieśni; 3. podania, legendy, ustne relacje historyczne. Doświadczenie etnografa, folklorysty i doświadczenie historyka, historia oralna. **4-6). Tradycja wizualna:** 4. Herby, znaki fabryczne, logotypy, znaki fabryczne; 5). Kultura XIX i XX wieku jako świat w obrazach – historia fotografii i filmu; 6). Ikonografia i kartofilia. **7-12). Tradycja piśmiennicza:** 7. Przekazy rękopiśmienne przestrzeni prywatnej – listy, notatki; pamiętniki, zapiski. Doświadczenie historyka literatury i socjologa literatury a doświadczenie historyka; 8). Przekazy rękopiśmienne przestrzeni publicznej: kroniki szkolne, kościelne oraz środowiskowe. 9). Źródła proveniencji urzędowej (akta administracji, sądowe, archiwalia parafialne) – doświadczenie archiwisty. 10). Epigrafika XIX i XX wieku – od napisu nagrobnego, poprzez przekazy na dawnych szyldach, do form współczesnej reklamy i graffiti. 11). Prasa w XIX i XX w. Doświadczenie prasoznawcy. 12). Książka w XIX i XX w. Doświadczenie bibliotekarza i bibliotekoznawcy. **13-14). Tradycja rzeczowa.** W świecie muzeów. 13. Badanie elementów tradycji rzeczowej. Doświadczenie muzeologa. 14. Wizyta w Muzeum w Częstochowie. **15). O edytorstwie źródeł archiwalnych i bibliotecznych słów kilka. Kultura źródłoznawcza historyka jako element osobowości czynnego poznawczo historyka. Zamknięcie zajęć**

Nie sposób w niniejszym, krótkim materiale, szczegółowo omówić realizacji każdego z tematów. Dla zilustrowania jednak stylu realizacji prezentowanej propozycji, pozwolę sobie wybrać kilku przynajmniej tematów. W ilustracji tej wyodrębniam źródła charakterystyczne dla wyróżnionych pól tradycji społecznej (ekspozycja źródłowa) oraz nauki pomocnicze, które niejako wywołane przez te źródła, powinny być, jeśli nie omówione dokładniej, to przynajmniej wzmiankowane przez prowadzącego zajęcia (wykorzystywane dyscypliny). Czcionką pogrubioną w rubrykach tabel zaznaczyłem obszary, których zaplecze realizacyjne jest dokładniej na tym miejscu wskazywane.

Przykład 1. Tradycja oralna

Ekspozycja źródłowa	Wykorzystywane dyscypliny
Antroponimy, toponimy, mikrotoponimy. Pieśni ludowe, podania, legendy, ustne relacje historyczne. Doświadczenie etnografa, folklorysty i doświadczenie historyka.	toponomastyka, geografia historyczna historia oralna, historia fonografii, folklorystyka, sociologia literatury

Przegląd literatury przedmiotu:

Bajki i podania, zebrał Józef Lompa, red. naukowa i słowo wstępne J. Krzyżanowski, wstęp i komentarze H. Kapelusz, teksty i nota edytorska J. Pośpiech, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965; H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988; M. Janik, *Luboczą przez Morze do Ameryki albo o nazwach terenowych w ziemi lublinieckiej spotykanych*, „Szkice Lublinieckie”, T. 3, Lubliniec 1992; M. Janik, *Świadectwo ludowej pieśni*, [w:] *Zamek lubliniecki*, pod red. M. Janika, Lubliniec 2008, s. 43–58; H. Kuźmińska, *Wykorzystanie pieśni historycznych na lekcjach historii*, „Wiadomości Historyczne”, 1970, nr 1; I. Lewandowska, *Wywiad jako technika zdobywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „Echa Przeszłości” 2004, T. 5, s. 279–299; też, *Źródła oralne w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych i w edukacji historycznej*, [w:] *III Toruńskie Spotkania Dydaktyczne: Źródła w edukacji historycznej*, pod redakcją S. Roszaka, M. Strzeleckiej, A. Wieczorek, Toruń 2006, s. 155–161; Ł. Łepkowski, *Historia ustna i „historia ludowa”*, „Kwartalnik Historyczny”, 1981, nr 2; W. Łysiak, *Folklor jako źródło historyczne*, „Literatura Ludowa”, 1984, nr 2; Cz. Madajczyk, *Źródła w historii najnowszej*, „Studia Źródłoznawcze” 1972, T. XVII, s. 1–8; W.J. Ong, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekł., wstęp i red. naukowa J. Japola, Warszawa 2011; K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, Kraków 1999; *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, i K. Rymut; cz.1. *Odapelatywne nazwy osobowe*, opr. A. Cieślíkowa przy współudziale J. Szymowej i K. Rymuta, Kraków 2000; cz. 2, *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, opr. M. Malec, Kraków 1995; cz. 3. *Odmiejscowe nazwy osobowe*, opr. Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej, Kraków 1997; cz. 4. *Nazwy osobowe pochodzące od etników*, opr. E. Supranowicz, Kraków 1997; cz. 6. *Nazwy heraldyczne*, opr. M. Bobowska-Kowalska, Kraków 1995; B. Szacka, A. Sawisz, *Czas przeszły i pamięć społeczna*, Warszawa 1990; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983; K. Turek, *Pieśń ludowa, przegląd tematyki*, [w:] *Folklor Górnego Śląska*, pod. red. D. Symonides, Katowice 1989, s. 499–540; J. Wróbel, *Mikrotoponimia powiatu lublinieckiego*, [w:] *Zamek Lubliniecki*, pod red. M. Janika, Lubliniec 2008, s. 27–42.

Tematy dyskusji

1. Oralność i piśmienność. Analiza pojęć;
2. Toponomastyka – jej przydatność dla historyka;
3. Przykłady opracowań toponomastycznych.

Mikrostudium badawcze

1. „Nazwy terenowe w środowisku lokalnym”. Uczestnicy zajęć dokonują samodzielnego poboru wybranych mikrotoponimów z bliskiego im środowiska lokalnego. Próba własnej interpretacji źródeł mikrotoponomastycznych.

Przykład 2. Tradycja wizualna

Ekspozycja źródłowa	Wykorzystywane dyscypliny
Herby, znaki fabryczne, logotypy, znaki fabryczne. Kultura XIX i XX wieku jako świat w obrazach – historia fotografii i filmu. Ikonografia i kartofilia.	<i>heraldyka, historia sztuki, historia reklamy</i> <i>historia fotografii, filmoznawstwo, historia sztuki</i> <i>ikonografia, kartofilia, historia sztuki</i>

Przegląd literatury przedmiotu:

Fotografia: M. Janik, *Fotografia w guberniach kieleckiej i radomskiej w latach 1839-1918*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”. T. 15 (1989); I. Płażewski, *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982; *Sosnowiec i jego mieszkańcy na starej fotografii* (wystawa przygotowana w całości ze zbiorów Muzeum w Sosnowcu z okazji 105. rocznicy uzyskania praw miejskich. Wystawa czynna od 15 marca do 24 czerwca 2007 r.); *Częstochowianie. Mieszkańcy miasta na fotografii w latach 1845–1918* (wystawa otwarta 19 XII 2008 r. w Muzeum Częstochowskim); H. Piszczyk, *Złotów na starej fotografii*, Złotów 1997; *Dzielnice Bytomia na starych fotografiach, pocztówkach i planach*, red. J. Drabina, Bytom 1998; J.A. Bossowski, Z. Urbański, *Kolej w Częstochowie na starej fotografii*, Częstochowa 2002; J. A. Krawczyk, P. Nadolski, *Dzielnice Bytomia na starych fotografiach, pocztówkach i mapach*, Bytom 2005; J. Błoński, *Przemysł i jego mieszkańcy w starej fotografii 1870–1970*, Przemysł 2010.

Film: B. Bakula, *Obrazy przeszłości w kulturze filmowej*, [w:] *Przeszłość w kinie Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku. Zbiór materiałów z konferencji, 8–10 listopada 2007 roku w Poznaniu*, Poznań 2008; M. Hendrykowski, *Film jako źródło historyczne*, Poznań 2000; M. Hopfinger, *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*, Warszawa 2003; H. Karczowa, *Obraz rzeczywistości w dokumencie filmowym*, [w:] *Problemy nauk pomocniczych historii*, Katowice 1973, s. 89-98; H. Karczowa, *Reportaż filmowy i kronika jako źródło historyczne*, „Studia Źródłoznawcze” 1971, t. 16, s. 25-32; D. Skotarczak, *Film i historia w doświadczeniach polskich historyków*, [w:] *Media audiowizualne w warsztacie historyka*, red. D. Skotarczak, Poznań 2008; H. White, *Historiografia i historiofotia*, [w:] *Film i historia. Antologia*, red. I. Kurz, Warszawa 2008; P. Witek, *Kultura, film, historia. Metodologiczne problemy doświadczenia audiowizualnego*, Lublin 2005.

Tematy dyskusji

1. Główne etapy rozwoju fotografii jako medium komunikacyjnego;
2. Fotografia jako źródło historyczne- problemy krytyki źródłowej fotografii;
3. Film jako dokument i historiofotia³⁵.

³⁵ Termin zaproponowany przez Haydena White’a na oznaczenie „reprezentacji historii i refleksji nad nią tworzonej w obrazach wizualnych i dyskursie filmowym”, H. White, *Historiografia i historiofotia*, [w:] *Film i*

Mikrostudium badawcze

1. Miejsce i sposoby funkcjonowania fotografii w źródłach domowych;
2. Lokalna rzeczywistość historyczna w filmach związanych z Częstochową (1913-2013).

Przykład 3. Tradycja piśmiennicza

Ekspozycja źródłowa	Wykorzystywane dyscypliny
<p>Przekazy rękopiśmienne przestrzeni prywatnej – listy, notatki, pamiętniki, zapiski.</p> <p>Przekazy rękopiśmienne przestrzeni publicznej: kroniki szkolne, kościelne oraz środowiskowe.</p> <p>Źródła proveniencji urzędowej (akta administracji, sądowe, archiwalia parafialne) – doświadczenie archiwisty.</p> <p>Epigrafika XIX i XX wieku – od napisu nagrobnego, poprzez przekazy na dawnych szyldach, do form współczesnej reklamy i graffiti.</p> <p>Prasa w XIX i XX w. Doświadczenie prasoznawcy Książka w XIX w. Doświadczenie bibliotekarza i bibliotekoznawcy.</p>	<p>neografia polska, źródłoznawstwo,</p> <p>epistolografia, krytyka pamiętnika, metrologia historyczna, socjologia literatury, neografia polska, źródłoznawstwo, socjologia literatury</p> <p>archiwistyka, neografia polska, genealogia, kryptografia, historia administracji, historia notariatu</p> <p>epigrafika XIX i XX w., heraldyka, historia reklamy, historia sztuki</p> <p>prasoznawstwo bibliologia, historia drukarń, historia druku</p>

Przegląd literatury przedmiotu:

A. Barciak, *Inskrypcje katowickie*, „Studia epigraficzne”, t. IV, Zielona Góra 2011, s. 7-17 ; A. Biernat, *Polskie źródła epigraficzne XIX wieku. Propozycja nowej problematyki*, [w:] *Nauki pomocnicze historii na XI Powszechnym Zjeździe Historyków polskich w Toruniu*, Warszawa-Łódź 1976, s. 129-144; A. Biernat, S. Gawlas, *Źródła epigraficzne do historii XIX wieku. Napisy nagrobne Cmentarza Powązkowskiego w Warszawie*, „Studia Źródłoznawcze” 1974, t. 19, s. 183-189; A. Biernat, *Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego*, Wrocław-Warszawa 1987; R. Ciarka, *Napisy na murach i etnografia współczesnego miasta*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1990 nr 2, s. 33-34; *Cmentarz Rzymskokatolicki w Radomiu przy dawnym Trakcie Starokrakowskim*, obecnie B. Limanowskiego, Radom 1997 (rozdz.: *Inskrypcje nagrobne*); *Cmentarze na dawnych kresach wschodnich Rzeczypospolitej*, red. A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak, Warszawa 2000; M. Janik, *Właściciele zamku lublinieckiego w zabytkach epigrafiki*, [w:] *Zamek Lubliniecki*, pod red. M. Janika, Lubliniec 2008, s. 59-74; J. Kolbuszewski, *Cmentarze*, Wrocław 1996, s. 33; K. Sabak, *„Mury nasze, kanapy wasze”*, [warszawskie graffiti], „Polska Sztuka Ludowa”, 1990 nr 2 s. 41-43, J. Sętowski, *Cmentarz ewangelicko-augsburski w Częstochowie: przewodnik biograficzny*, Częstochowa 2006; J. Sętowski, *Cmentarz Kule w Częstochowie: przewodnik biograficzny*, Częstochowa 2005; T. Stępień, *Poezja ulicy*, „Opcje”, 2001, nr 3/4, s. 76-81; A. Śnieżko, *Dawne szyldy pocztowe*, Wrocław 1963, W. S. Szenic, *Cmentarz Powązkowski. Zmarli i ich rodziny*, t. 1: 1790-1850, Warszawa 1979; t. 2: 1851-1890, Warszawa 1982; t. 3: 1891-1918, Warszawa 1983.

Tematy dyskusji

1. Epigrafika średniowieczna, nowożytna i najnowsza – łączność/odmienność metod czy materiału źródłowego;
2. Pismo epigraficzne XIX w.;
3. Przemiany materiału inskrypcji nagrobnych w XIX i XX w.;
4. Szyldy, neony i banery – pismo monumentalne w przekazie reklamowym od XIX – XX w.;
5. Współczesne graffiti – czy to epigrafika?

Mikrostudium badawcze

1. Pejzaż epigraficzny „za płotem”;
2. Cmentarz najbliższy – analiza epigraficzna.

Przykład 4. Tradycja rzeczowa

Ekspozycja źródłowa	Wykorzystywane dyscypliny
Relikty kultury materialnej zgromadzone w muzeach i kolekcjach	<i>numizmatyka, falerystyka, kostiumologia, archeologia prawa, muzeologia, historia sztuki, historia kolekcjonerstwa,</i>
Zabytki kultury materialnej <i>in situ</i>	<i>historia sztuki, historia architektury</i>

Przegląd literatury przedmiotu:

K. Barańska, *Muzeum etnograficzne. Misje, struktury, strategie*, Kraków 2004; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w zestawieniu alfabetycznym wg. miejscowości*, Warszawa 1916; E. Chwalewik, *Zbiory polskie w ojczyźnie i na obczyźnie (...)*, t. 2, Warszawa 1927; *Eksponaty opowiadają historię, Muzealny program edukacyjny lekcji historii*, pod red. merytoryczną A. Kuźmy, Częstochowa, b. r. wyd.; *Muzeum w Częstochowie*; D. Folga-Januszewska, *Muzealnictwo, muzeologia, muzeografia, „Muzealnictwo”*, 47, Warszawa 2006, s. 11-15; W. Gluziński, *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980; E. H. Gombrich, *Muzeum wczoraj, dziś i jutro*, tłum. I. Sieradzki, „Teksty” 1980, nr 2; Gradowski M., Zygułski Z., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 2000; M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914; M. Janik, *Pamiętki narodowe w ekspozycji Muzeum Polskiego w Rapperswilu*, [w:] *Z dziejów emigracji polskiej XVIII – XX wieku*, pod red. J. Dziwoki i B. Urbanowicz, *Prace Naukowe AJD, seria Zeszyty Historyczne*, t. XI, Częstochowa 2010, s. 79-105; M. Kocójowa, *„Pamiętkom ojczystym ocalonym z burzy dziejowej”*. *Muzeum Emeryka Hutten Czapskiego (Stanków-Kraków)*, Kraków 1978; M. Krzemieńska, *Muzeum sztuki w kulturze polskiej*, Warszawa 1987; M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002; M. Kurzątkowski, *Mały słownik ochrony zabytków*, Warszawa 1989; St. Łoza, *Ordery i odznaczenia polskie*, Lwów 1938; W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań 1982; K. Malinowski, *Dzieło sztuki w muzeum i kolekcji*, [w:] *Wstęp do Historii Sztuki*, t. 1: *Przedmiot, metodologia, zawód*, Warszawa 1973; K. Malinowski, *Problemy wartościowania i klasyfikacji zabytków*, [w:] *Dzieło sztuki i zabytek*, Materiały z XXV sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa 1976; K. Malinowski, *Prekursorzy muzeologii polskiej*, *Prace Komisji Historii Sztuki*, t.9. z. 1, Poznań 1970; K. Pomian, *Semiofory i inne przedmioty widzialne*, [w:] *Jak uprawiać historię kultury*, „Przegląd historyczny”, R. 1995, 86/1, s. 4-8; K. Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006; M. Popczyk., *Estetyczne przestrzenie ekspozycji muzealnych. Artefakty przyrody i dzieła sztuki*, Kraków 2008; A. Seidel-Grzebińska, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Cyfrowe spotkania z zabytkami – nowoczesne metody gromadzenia i udostępniania wiedzy o zabytkach*, historiasztuki.uni.wroc.pl/quart/pdf/quart06_Seidel.pdf; Stan z 21 09 2012; A. Sieradzka, *Kostiumologia jako nauka pomocnicza historii*, Warszawa 2013; A. Sępnik,

Zbieractwo historyczne, [w:] *Współczesna dydaktyka historii*, dz. cyt., s. 444; I. Wojnar, *Muzeum czyli trwanie obecności*, Warszawa 1991; Z. Żygulski jun., *Dzieje zbiorów puławskich*, „Rozprawy i Sprawozdania MNK” 1962, t. VII.

Tematy dyskusji

1. Kolekcje muzealne jako środowisko inkubacji związanych z nimi dyscyplin (metod) pomocniczych historii (kartofilia, kostiumologia, medalierstwo, falerystyka, filatelistyka, filumenistyka...);
2. Obiekt muzealny jako relikw kultury materialnej i jako semiofor³⁶ – problematyka obiektu muzealnego jako źródła historycznego.

Mikrostudium badawcze

1. Wizyta w Muzeum w Częstochowie. Analiza wybranej kolekcji.

5. Zakończenie

Jak widać z tych propozycji, nie staram się wyczerpać całego kanonu dotąd wykorzystywanych w praktyce dydaktycznej szkoły wyższej nauk pomocniczych historii XIX i XX w. Niektóre z nich pojawiają się tutaj dość wyraziście. Są to historia oralna, źródłoznawstwo, neografia, historia fotografii, archiwistyka, prasoznawstwo, muzeologia. Pożyteczność i metody innych wzmiankowane są przy okazji omawiania źródeł reprezentujących poszczególne pola tradycji społecznej. Tak jest np. z genealogią (przy okazji omawiania archiwaliów parafialnych i rodzinnych), z filmoznawstwem (przy okazji omawiania dziejów fotografii), metrologią (przy omawianiu właściwości dokumentacji urzędowej) lub numizmatyką i falerystyką (gdy zajęcia dotyczą charakterystyki muzeologii i kolekcji muzealnych). Uznałem, że student powinien otrzymać zasób wiedzy bardziej szczegółowej w odniesieniu do tych dyscyplin, które są najbardziej wpływowe w obrębie badania wytraconych pól tradycji. W odniesieniu do dyscyplin innych otrzymuje dane podstawowe, dane o drogach dotarcia do nich, a przede wszystkim wyposażony jest w świadomość o potrzebie wzniesienia inicjatywności własnej w zakresie samodzielnego zgłębiania ich metod³⁷. Inicjatywność ta może zaowocować ciekawie w podjętym przez studenta mikrostudium badawczym, gdy np. dowiedziawszy się w sposób dość sygnalny o toponomastyce czasów nowszych, zechce zbadać nazewnictwo terenowe bliskiej sobie wsi lub miasteczka. Gdy po zbliżeniu do specyfiki muzeologii zechce omówić kolekcję falerystyczną swojego sąsiada. Gdy dowiedziawszy się (w sposób bardzo ogólny) o właściwościach badawczych folklorystyki i etnografii, zechce zbadać właściwości źródłowe pieśni ludowych lub podań okolicy mu bliskiej. Uważam, że najgorszą rzeczą, jaką moglibyśmy zrobić w kursie nauk pomocniczych XIX i XX w., to stworzenie kompendium informacyjnego – powiedzmy - 20 dyscyplin, które następnie na przeróżne sposoby włączane byłoby do głów studiujących bez nadziei funkcjonalnego zoperacjonizowania tej wiedzy.

³⁶ Semiofory, czyli widzialne przedmioty materialne uznawane w danej społeczności za nośnik znaczeń. Zob. K. Pomian, *Jak uprawiać historię kultury*, „Przegląd Historyczny”, R. 1995, 86/1, s. 4-8; Por. tenże, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006, s. 100-101.

³⁷ Nie ukrywam, że ten rodzaj postawy dydaktycznej został mi wszczepiony przez mojego Mistrza prof. Józefa Szymańskiego. Jest rzeczą oczywistą, że przy bardzo rozległym zasobie treściowym prowadzonych przez niego zajęć, niektóre z omawianych przez niego dyscyplin ujmowane były dokładniej, inne bardziej powierzchownie. A przecież właśnie w obrębie nawet tych ostatnich powstawały potem prace magisterskie i doktorskie realizowane na poziomie przypisanego im znawstwa.

Przedstawiony program, zapewne dyskusyjny, dowiódł swojej funkcjonalności w realiach niewielkiego środowiska akademickiego. Jego zadaniem było przybliżyć studenta do wybranych nauk pomocniczych historii XIX i XX w., istnienie zaś i znaczenie innych uświadomić po to, aby student ten w przyszłości mógł stać się czynnym historykiem otwartym na wyzwania analizy regionalnego zasobu źródłowego.

BIBLIOGRAFIA

Archiwa warsztatów pracy historyka, pod red. A. Tomczaka, t. I-II, Toruń 1972.

Bering P., *Zasoby cyfrowe w warsztacie konserwatywnego humanisty*, „Polskie Biblioteki Cyfrowe”, 2010, s. 29-37.

Biernat A., *Dziewiętnastowieczne napisy epigraficzne na ziemiach Królestwa Polskiego*, Wrocław-Warszawa 1987.

Bobowski K., Turski K., Turoń B., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976.

Borek H., *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988.

Chorążyczewski W., *Archiwistyka dla początkujących*, Toruń 2014, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/2191>.

Folga-Januszewska D., *Muzealnictwo, muzeologia, muzeografia*, „Muzealnictwo”, 47, Warszawa 2006, s. 11-15.

Gajda M., *ABC neografii ruskiej*, Piotrków Trybunalski 2013.

Gieysztor A., Ihnatowicz I., *Miejsce nauk historycznych w uniwersyteckim studium historycznym*, [w:] *Problemy dydaktyczne nauk pomocniczych historii*, t. 1, Katowice 1972.

Gieysztor A., *Zarys nauk pomocniczych historii*, wyd. 3, Warszawa 1948.

Gluziński W., *U podstaw muzeologii*, Warszawa 1980; K. Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006.

Górski K., *Neografia gotycka: podręcznik pisma neogotyckiego XVI-XX w.*, wyd. 2, Toruń 1973.

Hendrykowski M., *Film jako źródło historyczne*, Poznań 2000.

Ihnatowicz I., *Dorobek nauk pomocniczych historii XIX-XX wieku w świetle nowych potrzeb*, „Studia Źródłoznawcze”, t. VIII, 1963, s. 1-14.

Ihnatowicz I., *Miejsce nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej w warsztacie badawczym historyka*, [w:] Z. Wojtasik, *Nauki pomocnicze historii najnowszej. Źródłoznawstwo. Źródła narracyjne*, część I: *Pamiętnik, tekst literacki*, Poznań 2003, s. 33-47.

Ihnatowicz I., *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990, s. 5-19.

Ihnatowicz I., *Wpływ nowszych źródeł na kształtowanie się metod badawczych historii*, [w:] *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, cz. 1, sekcje I-IV, Katowice 1979, 83-90.

Ihnatowicz I., *Źródła do historii XIX-XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. XIX, 1974, s. 1-13

Janik M., *Formy prezentacji regionalnego źródła historycznego w Internecie*, [w:] *Multimedia a źródła historyczne w nauczaniu i badaniach*, red. M. Ausz, M. Szabaciuk, Lublin 2015, s. 357-392.

Janik M., *Historyk i region*, (w:) *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, pod. red. M. Cetwińskiego i A. Czajkowskiej, Częstochowa 2012, s. 339-373.

K. Kruszewski, *Kształcenie w szkole wyższej*, wyd. III, Warszawa 1988.

Krzywobłocka B., *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, z. 3.

Krzyżanowski S., *Album palaeographicum*, Kraków 1959.

Krzyżanowski S., *Monumenta Poloniae Palaeographica*, Kraków 1907-1910.

Krzyżanowski S., *Specimina palaeographica*, Kraków 1913.

Kürbis B., *Nauki pomocnicze w wykładzie uniwersyteckim*, [w:] *Problemy dydaktyczne nauk pomoc-*

nicznych historii, t. 1, *Aneks*, Katowice 1973, s. 22-32.

Lewandowska I., *Historycy wobec metody oral history*. *Przegląd polskiej literatury naukowej*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świigoń, Olsztyn 2009, s. 127-138.

Lewandowska I., *Wywiad jako technika zdobywania informacji źródłowych w badaniu historii najnowszej*, „*Echa Przeszłości*” 2004, T. 5, s. 279-299.

Lewandowska I., *Źródła oralne w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych i w edukacji historycznej*, [w:] *III Toruńskie Spotkania Dydaktyczne: Źródła w edukacji historycznej*, pod redakcją S. Roszaka, M. Strzeleckiej, A. Wieczorek, Toruń 2006, s. 155-161;

Łojek J., Myśliński J., Władyka W., *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988.

Małej J., *Elementarze: ich dzieje, rola i stan współczesny*, 1946.

Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa-Poznań 1982.

Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie, t. 1-3, Warszawa 1969-1971.

Pańków St., Z. Perzanowski, *Nauki pomocnicze historii wraz z archiwistyką i archiwoznawstwem*, Kraków 1957

Plaźewski I., *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982.

Pomian K., *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006.

Pomian K., *Jak uprawiać historię kultury*, „*Przegląd historyczny*”, R. 1995, 86/1, s. 4-8.

Rymut K., *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967.

Semkowicz W., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, wyd. 3, Kraków 1946.

Semkowicz W., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, opr. naukowe B. Wyrozumka, Kraków 1999.

Sieradzka A., *Kostiumologia jako nauka pomocnicza historii*, Warszawa 2013.

Szacki J., *Tradycja. Przegląd problematyki*. Warszawa 1971.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, wyd. 2, Warszawa 1976.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii. Od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1976.

Toczek A., *Zainteresowania twórcze lwowskiego środowiska historycznego okresu autonomii galicyjskiej w zakresie nauk pomocniczych historii*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*” IX, 2011, folia 104.

White H., *Historiografia i historiofotia*, [w:] *Film i historia. Antologia*, red. Iwona Kurz, Warszawa 2008.

Witek P., *Kultura, film, historia. Metodologiczne problemy doświadczenia audiowizualnego*, Lublin 2005.

Wojtkowiak Z., *Nauki pomocnicze historii najnowszej, źródłoznawstwo, źródła narracyjne*, cz. I: *Pamiętnik i tekst literacki*, Poznań 2001.

